

SANAT VE SANATSAL YARATMA

Zeki GÜLER

1. SANAT KAVRAMI

a. Sanatın Kökeni

Sanat olgusunun, toplumsal-kültürel yaşamın ayrılmaz bir parçası olduğu, insanın yeryüzünde varoluşu ile birlikte düşünülmesi gerektiği ortadadır.

Gerçekte sanat kavramı ve tarihi insanın topluluk olarak yaşadığı günlere kadar gitmektedir. İnsan hayvanlıktan kurtulup insan olma süreci içinde başından beri kendisine düşman bir doğa bulur karşısında. Dünyada ayakta kalışını önleyecek bu doğa güçlerine karşı savaşım verip, bu güçleri evcilleştirip kendi isteklerine uydururken, hem doğayı değiştirmiş hem de kendini yaratmış olur. Sanatın kökeni, işte bu yaratıcı çalışmada aranmalıdır (1).

Yukarıdaki açıklama göstermektedir ki, sanat eylemi, insanın dünyada bulunuşu ile ilgili bir çalışmadır. İnsanın doğa ile olan savaşında, yaşam için yapılan her eyleme koşut bir nitelik taşıyan sanat eylemi, sonraları insan yeteneğinin gelişmesi ile beraber daha da incelik gösteren iyi ve güzele, estetik olana yöneliştir. Başka bir deyişle, güzel sanatların varlığı, konuşma ve alet yapılandırma gibi insan olmanın gerekçelerinden biri gibi görünmektedir (2).

(1) MEHMET DOĞAN, *E00 Soruda Estetik*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1975, s.147.
(2) CALVIN WELLS, *Sosyal Antropoloji Açısından İnsan ve Dünyası*, Çeviren. ERZEN ONUR, Remzi Kitabevi, İstanbul: 1972, s. 145.

Kökeninde bir yaşama ve çalışma biçimi, toplumsal bir gerçek bulunan sanat olgusu, ilkel toplumdaki bugüne kadar olan gelişmesi içinde incelendiğinden kendi başına öteki faaliyet alanlarından bağımsız, özerk bir tarihi değil, toplumun genel gelişimini tarih içinde bir yeri, öteki faaliyet alanlarıyla ilişkileri olduğu görülür. Dolayısıyla sanatın, ilkel toplumdaki biçiminden bugünkü durumuna gelişi, toplumların bu toplumlar içinde yaşayan insanın tarihsel değişiminden, gelişiminden ayrı düşünülemez. Ortak bir yaşantı, kolektif bir çaba biçiminden öznel bir karaktere, bir uğraş haline dönüşümü, insan çalışmasının tarihsel karakterine bağlıdır.

İnsanın yapısında varolan doğa korkusu ile birlikte doğaya üstünlük sağlama yeteneğini kazanması süreci, her türlü sanatın kaynağıdır. İnsanların kullanabilmesi için taşa şekil vererek baltayı yapan insanı, ilk sanatçı olarak nitelenebilir. Aynı şekilde belli bir ritmi kullanarak toplu iş gücünü artıran ilk kişide, bir sanat örgütleyicisi ve yönlendiricisi idi. Hayvan postunu kullanarak avlayacağı hayvan görüntüsünü kazanan ve avını kolaylaştıran ilk hayvan taklitçisi de önce sanatçılardı (3).

İlkel dönemlerin yaşam koşulları gereği toplumsal bir nitelik gösteren sanat eylemi, tek birey olarak yaşamın olanaksız olmasının sonucudur. Daha sonraları iş bölümü gerektiren eylemlerin ortaya çıkışı bireyleşmeyi getirmiş ve sanatsal yaşamda da bireyleşme ön plana çıkmıştır. Ancak bir şair «ben» diyerek konuşurken bile ortak bir duyguyu ve ortak bir bilinci dile getirmektedir.

İlkel dönemlerde hakim olan «biz» kavramının, modern çağlarda ben kavramına dönüşmesi, aslında sanatın toplumsal niteliğini ortadan kaldırmaz.

b. Sanat Tanımı

Sanat kavramının tanımlanması çok güçtür. Bu güçlüğü temelinde sanat kavramı içinde soyut niteliklerin ağır basması yatmaktadır. Ancak insanlık tarihiyle zamandaş bir nitelik gösteren sanat, insanın kendisiyle bireysel, doğa ile toplumsal hesaplaşmasının somut bir sonucu olarak nitelenebilir. Bünyesinde özdeksel ve tinsel öğeleri barındıran sanat kavramı, şu şekilde tanımlanabilir. Sanat, «insanın düşüncü yaşamında her zaman en çok tartış-

(3) DOĞAN, s. 154.

lan, en şaşırtıcı ve en aldatıcı bir kavram olmuştur. Yüzyıllar boyunca fizik ötesi bir olgu olarak görülen sanat, aslında örgensel (organik) bir olaydır. Soluk alma gibi ritmi, konuşma gibi anlatımsal öğeleri vardır; algılama, düşünme, imgeleme (hayalleme) ve bedensel eylemin de katıldığı etkin bir süreçtir» (4).

2. SANATSAL YARATMA

a. Yaratıcılık Kavramı

İkel dönemlerden günümüzün modern toplumuna geliş süresi boyunca insan, çevreyle ilişkilerinin kaçınılmaz bir sonucu olarak bazı şeyler ortaya koyan, yaratan bir niteliktedir. Onu, insanı diğer canlılardan ayıran en önemli özellikte budur. Doğal ortam dışında yaşamda varolan herşey insan yaratısının ürünüdür. Bu nedenle de yaratıcılık olgusu, bir biçimlendirme eylemidir (5).

Yaratıcılık, sanatın ve sanat eğitiminin ayrı ya da özel bir bölümü değildir. Tüm duygusal ve düşünsel etkinliklerde, her türlü çalışma ve uğraşın içinde yaratıcılık vardır.

Yaratıcılık tanımları çok değişiktir. Bir sezgi süreci olarak benimsenmekte; ana yoldan ayrılma, deneye açık olma, kalıplardan kurtulma olarak tanımlanmaktadır. Başka bir tanımda şu şekilde; «Her durumda yaratıcılığın içinde merak, imgeleme, buluş, özgünlük gibi öğeler vardır ve yaratıcı kişi, sorunlara yeni çözüm yolları bulan, karmaşık ve yeni düzeyde bir bileşim (sentez) yapabilir» (6).

Teknikte ve bilimdeki yaratıcılık ile sanatta yaratıcılığı birbirinden ayırmak gerekir. Sanatta yaratıcılık, kavram, duygu ve imgeler içine alan bir yaratıcı arama, araştırma ve bulma sürecinin algıdan doğmuş duyum ve duygularla çağrışmış, etkili bir mecazin doğuşu sürecine başlangıç oluşturmaları, biçiminde belirlenmiştir (7). Sanatsal yaratıcılığın, bilim ve teknikteki yaratıcılıktan ayrıldığı en önemli noktalar, tanımdan da ortaya çıkabileceği gibi, sezgi ve duygu gibi niteliklerin başlangıçta ön planda olmasından kaynaklanır.

(4) İNCİ SAN, *Sanatsal Yaratma, Çocuk'ta Yaratıcılık*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara: 1977, s. 1.

(5) İSMET ZEKİ EYÜPOĞLU, *İnsanın Boyutları, Çağdaş Yayınları*, İstanbul: 1979, s. 52.

(6) SAN, s. 13.

(7) GEORGE CONRAD, *The Process Of Art Education In The Elementary School*, Englewood Cliffs, New Jersey: 1964, Aktaran: SAN, s. 15-18.

Günümüzde, sanatsal yaratım ya da sanatsal yaratıcılık kavramı, sanat kavramı ile eş anlamda kullanılmaktadır. Sanatın yapısıyla ilgili bir çözümleme yapıldığında sanatsal çalışmadaki yaratıcılık ögesinin kendine özgü yerini belirlemek gerekir.

Sanatta yaratıcılık ögesi iki şekilde ortaya çıkmaktadır. Birincisi, düşünsel çalışma olarak. Başka deyişle, yaşamın imgesel modelini çizecek şekilde hayal gücünün yaratıcı etkinliğinin bir sonucu olarak. İkincisi ise, yaratım olarak çıkmaktadır. Başka deyişle, taştan, metalden, seslerden, boyalardan, sözcüklerden, vücut hareketlerinden yararlanma şekliyle gelişir.

Birincisinde sanatın içsel biçimi, yani sanatın içeriğinin imgesel olarak somutlaştırılışı söz konusudur. İkincisinde ise sanatın dışsal biçimi, yani sanatsal imgenin maddi gözdesi olarak ortaya çıkar (8).

Tarihsel süreç içinde önceleri yalnızca ilâhi bir etkinlik olarak belirlenen ve ancak bazı kişilere özgü olan sanatsal yaratıcılığın artık, her insanda varolan bir olgu olduğu benimsenmektedir.

Genel olarak her sanat yapıtının altında kendini gerçekleştir-meye çalışan bir insanın çabası, her insanın içinde de bir sanat yapıtının tohumlarının bulunduğu söylenebilir. Her insanda, çocukluk ve gençlik çağındaki gelişme ve çatışmaların yarattığı kaygı ve tedirginlikten kaynaklanan yaratıcılık vardır (9).

Her insanda yaratıcılık olmasına karşın bazı insanlarda daha fazla olması, kişilik özelliklerinin yanısıra doğuştan gelen güçlerinde etkin olduğunu ortaya koymaktadır. İnsanın mayasında varolan yeniden yaratış tutkusu, sanatın, sanatçının ve sanattan hoşlanmanın en önemli nedenidir. Zekası ile araç kullanmayı, doğaya egemen olmayı, dil soyutlamasını vb. başarmış olan insan, içinde varolan daha iyi, daha güzel ve doğruya olan tutkusunun sonucunda, düşlerini (hayallerini) gerçekleştirmiş gibi gösteren sanata yönelmiştir. Gerçeklerden kaçış gibi görünen sanat, aslında insanın doğasına aykırı olan herşeyin süzülerek denetlendiği, tartışıldığı ve yorumlandığı bir yeniden yaratma olayıdır. Bu ise, insanın kaçışı

(8) MOISSEJ KAGAN, *Güzellik Bilimi Olarak Estetik ve Sanat*. Çeviren: AZİZ ÇALIŞIRLAR, Altın Kitaplar Yayınevi, İst.: 1982, s. 250.

(9) ÖZCAN KÖKNEL, *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik*. Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul: 1982, s. 223.

doğal iyi, doğru, güzel ve ölçülü olanın, özlenenin arantışı ve gerçekleştirilmesi çabasıdır (10). Özce sanat gereksiniminin temelinde, insanı iç ve dış dünyanın bilincine varmaya ve onlardan içinde biz-zat kendini tanıdığı, kendi kişiliğini yansıtan bir nesne yapmaya iten akılcı (rasyonel) hareket yatar.

b. Kişilik Gelişimi ve Yaratıcılık

Kişilik kavramı, günlük yaşamda sık sık kullanılan sözcüklerin başında gelir. Kişilik, bir insanı başkalarından ayıran bedensel, zihinsel ve ruhsal özelliklerin bütünü olarak tanımlanmaktadır (11). Bu bağlamda, kişilik bir insanı diğer insanlardan ayıran duygular, düşünceler, tutum ve davranışlardır.

Kişiliğin oluşumunda en önemli etken doğal ortam ve yaşama ortamıdır. Doğal ortamda kişinin gövde yapısını oluşturan ona bir doğa varlığı olarak biçim veren etkenler belirleyicidir. Yaşama ortamı ise, kültürel yaşamın oluşturduğu ortamdır. İnsanların ve toplumların başarılarıyla ortaya çıkan ve eğitimle biçim kazanan ortamdır. Kişi, bu ortamda işlenir. Toplumun genel niteliğine ve bilgi düzeyine göre davranış biçimleri kazanır. Kişisel yaratmanın kaynağı, eğitimin biçim verdiği bu yaşama ortamıdır.

Kişiliğin belirlenmesinde bu iki ortamdan hangisinin daha önemli olduğu konusunda bir ayırım yapmak olanaksızdır. Bu konuda yapılan çalışmalar, araştırmalar kesin bir sonuç vermemiştir. Durum böyle olunca kişilik her iki ortamın sonucunda ortaya çıkan bir bütünlüktür. Bu bütünlük de kişinin varlığında oluşan bir biçimlendirmedir.

Doğal ve yaşama ortamlarının etkisiyle kişilik gelişimi sağlanırken bir biçim kazanan insan, doğal olarak çevresini de etkilemekte bu kez de çevreye bir biçim vermektedir. Biçim verme sürecinde, insanın yaratıcı kişiliği belirleyici olmaktadır. Biçim vermenin temelinde, yaratıcı kişiliğin çatışma ve sürtüşmelerden, çelişkilerden kaynaklanan kaygılarına çözüm bulma yatar. Çünkü insan, çevresine egemen olma, onu istediği gibi düzenleme ve değiştirme isteğindedir. Bu bir anlamda, daha iyiye ve güzele varma çabasıdır. Bu çabanında genel adı sanattır. Bu savaşım sırasında ortaya konan biçimler, kişinin zihnindeki soyutlamaları aşan somut bir nesneye dönüşebilir.

(10) TEKİN ÖZERTEM, Türkiye'de Çocuk Tiyatrosu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara: 1979, s. 8-9.

(11) KÖKNEL, s. 21.

Yaratıcı kişi, artık ortaya koyduğu biçimlerle kişiliğini geliştirir. İçinde yaşadığı toplumla, iletişim ve etkileşim sürecini yaptılarla sürdürür. Başka deyişle yaratıcı kişi, kişiliğini geliştirirken, toplumla da, kişilik bilgisi sağlama ve kişilik bilgisini geliştirme sürecine girer (12).

Sanatçı kişi, artık kendini aşmış, toplumun temsilcisi niteliğindedir. Yunus Emre'nin şiirleri, Picasso'nun tabloları kendini aşmış kişiliğin, evrensel kişiliğin ürünleri haline gelmiştir.

c. Boş Zaman ve Yaratıcılık

Varoluşundan bu yana insan bir zaman sınırlaması içinde yaşamaktadır. Belirli zaman dilimleri içine zorunlu olarak sokması gereken eylemler vardır. İnsan ancak bu eylemlerini yerine getirebildiği halde varlığını sürdürebilir. Uyku ve çalışma gibi. Ancak bu sınırlılık içinde de, insanın yapmak zorunda olmadığı, isteğine bağlı olarak yapabileceği eylemler de vardır. Örneğin; gezmek, eğlenmek vb. Bu tür zamanlar ise, artık günümüzde boş zaman, serbest zaman ya da özgür zaman olarak nitelenmektedir.

İlkel çağların, ilkel insanın böylesi zaman dilimlerine sahip olup olmadığını kestirmek zordur. Ancak taşdevri insanların mağaralara yaptıkları resimler göstermektedir ki, o çağ insanları da belirli zamanlarda farklı şeylerle uğraşmışlardır.

Günümüz endüstri toplumlarında ise, iş bölümünün artması teknolojinin gelişmesi nedeniyle çalışma yaşamı yeniden düzenlenmiş ve insanların serbest olarak kullanabileceği zaman dilimleri ortaya çıkmıştır. Artık önemli olan bu zamanın olumlu ve yararlı biçimde değerlendirilmesidir. Bu değerlendirme ise, boş zamanların bireye sağladığı güven duygusu, saygınlık, yaratıcılık ve kendisini gerçekleştirmede kişiliğe yaptığı katkı açısından yapılabilir (13).

Genel olarak insanlar boş zamanlarını ya edilgin (pasif) ya da etkin (aktif) olarak değerlendirirler (14). Edilgin değerlendirmede

(12) Ayrıntılı bilgi için bkz: DENİZ GÜLER, Eğitim İletişimi Kurumu Olarak Çocuk Televizyonu ve Uygulamaları İle Bir Model Önerisi, Basılmamış Doktora Tezi, Eskişehir: 1990, s. 104-105.

(13) KÖKNEL, s. 22.

(14) UĞUR DEMİRAY, Açıköğretim Fakültesi Öğrencilerinin Boş Zamanlarını Değerlendirme Eğilimleri, Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi Yayınları No: 121, Esk: 1987, s. 13.

insan yapıcı ve yaratıcı olmayıp, dinleyici, izleyici rolündedir. Televizyon izlemek, sinemaya, konsere, tiyatroya gitmek gibi.

Boş zamanların etkin olarak değerlendirilmesi, hem bireyin kişilik gelişmesine etki eder hem de çevrenin, toplumun gelişmesine katkıda bulunur. İnsanın topluma yaptığı katkı oranında kendisine duyduğu güvenin artacağı ve saygınlık kazanacağı düşünülürse, boş zamanları etkin olarak değerlendirmenin kişi ve toplum açısından önemi ortaya çıkar. Çeşitli etkinliklere katılım yolu ile, bireyin kendini ifade edebilme, gizli güçlerini ortaya çıkarma ve geliştirme, yaratıcılığını artırma ve daha sağlıklı bir yaşama kavuşma olanağı bulur. Bireyin zamanını etkin kullanabilmesi, ona beden ve ruh sağlığı açısından katkıda bulunacağı gibi, daha üretken ve başarılı olmasına da neden olur (15).

Boş zamanları etkin biçimde kullanma, kişiliğin ve toplumun gelişmesi yönünde değerlendirme tutkusudur, bir uygarlık sorunudur. Başka deyişle, insanın çağdaşlaşma çabasının ürünüdür. Bu nedenle her çağdaş toplumda, insanın etkin olarak boş zaman değerlendirilmesi desteklenmeli ve saygı görmelidir. Ancak bu bağlamda insan yaratıcılığa yönlendirilebilir. Genel olarak, boş zamanları etkin olarak değerlendirmenin birey ve toplum açısından yararları şu şekilde sıralanabilir (16).

1. Bireye kendini ifade edebilme olanağını sağlar,
2. Yaratıcılığını ortaya çıkarır ve geliştirir,
3. Yeni deneyimler kazandırır,
4. Arkadaşlık ilişkilerinin gelişmesini sağlar,
5. Toplumsal çevre gelişir,
6. Üretkenliği artırır,
7. Mutlu ve sağlıklı bireyler yaratılmasını sağlar,
8. Günlük yaşamdaki diğer çalışmalarını verimli kılar.

d. Yaratıcılık ve Eğitim

(15) HÜLYA GÖKMEN - AYTAÇ AÇIKALIN ve diğerleri, Yüksek Öğrenim Öğrencilerinin Serbest Zaman Etkinlikleri, Kendilerini Gerçekleştirme Düzeyleri, Milli Eğitim Basımevi, Ankara: 1985, s. 14.

(16) A.g.k., s. 17.

Çağlar boyunca sanatla ilgilenenler yaratıcılığı, sanatın eğitime yaptığı yardımcı işlevin önemli bir yönü olarak görmüşlerdir. Önceleri yalnızca bazı kişilerde olduğu sanılan yaratıcılığın, bugün artık her insanda var olduğu bilinmektedir. Yeryüzünde ister bilimsel ister sanatsal olsun, her işte yaratıcı öğelere rastlanır. Özellikle sanat etkinliğinde geçerli olan süreçlerin, yaratıcı eylemde de bulunduğu kabul edilmiştir (17).

Genel öğretim sistemleri «yakınsak düşünüşü» geliştirmeye eğilimlidirler. Bu sistemlerin «ırsaksak düşünüşü» yanı daha yaratıcı düşünme biçimlerini getirmektedir.

Aslında yaratıcılık, daha öncede üzerinde durulduğu gibi yalnız zihnin düşünsel yetilerinden doğmamaktadır. Düşünmenin yanında duyarlar, duygular, imgeleme gücü gibi yetiler ve bu yetilerin birbirleriyle bağlantıları rol oynamaktadır. İmgelem ve duygusal yaşam alanları yaratıcılıkta önemli rolleri oynuyor görülmektedir. Buluşun, yeniliğin esas olduğu yaratıcılıkta, zihnin tüm yetileri, düşünceler ve imgeleme etkileşim halindedir. Yaratıcı eylemde bu yapının tüm parçalarını biraraya getirir, birleştirir (18). Bir sanat eserinin yaratılması, yaratıcılık süreçlerinde olduğu gibi, ırsaksak düşünmenin sonucudur.

Her insanda varolan yaratıcılık ve sanatsal yeti, öğrenme sürecinin etkin bir yardımcısı olabilir. Çünkü sanat, duyu ve düşünce arasındaki karşılıklı, içiçe geçmiş bağlantılar sonucudur. İnsanın bu iki yanının uyumunun sağlanması, bir anlamda eğitiminde temel amaçlarından olduğuna göre sanat örgün ve yaygın eğitimde yer alırsa, tüm eğitim süreçlerini daha etkili kılabilcek bir güce sahiptir.

Gerçekçi bir eğitim, bilim ile sanatın ayrılmaz işbirliğine dayanmak zorundadır. İnsan eğitiminin, kişilik gelişmesinin önemli bir ögesi olan sanatın, eğitime yardımcı öğeleri gözden kaçırılmamalıdır.

Ancak sanat ve eğitimin birlikteliğinden sanatçı yetiştirme amaçlanmamalıdır. Amaç, insandaki duygusal ve düşünsel güçleri ortaya çıkararak, sanatı algılamaya ve sanatsal yaratmaya yetenekli kişiler yetiştirmektir. Bu yeteneklerinin varlığını kendinde gören

(17) SAN, s. 14.

(18) A.g.k., s. 14-15.

insanın, sanat dışı yaşamında (mesleki-bilimsel) da, bu yaratıcı yeteneklerini kullanılması kaçınılmazdır.

Bugün, sanat eğitimi denince yalnızca bir öğretim dalı değil, eğitim ve öğretimi tamamen kapsayan ve onları yenileyen bir ilke anlaşılmaktadır. Genel eğitimin birleştirimci, bütünleyici bir bileşeni ve tinsel eğitimin temeli olan sanat eğitimi, kişiliğin uyumlu bir bütün olarak gelişimi sürecinde kişideki yaratıcı ve üretici güçlerin gözetilip geliştirilmesini amaçlar.

Toplumun kültürel ve sanatsal anlamda gelişmesi, sanatçı ile toplum arasında kurulacak iletişim ve etkileşime bağlıdır. Sanatçısına gereken yeri vermemiş olan toplumlar, sanatçısını bir kenara itmiş ve sanatçı-toplum birlikteliğini engellemiş olur. İşte bütünleştirici eğitim, geniş kitlelerin sanatla uğraşmasını sağlayarak sanatçı-toplum birlikteliğini ayrılmaz bir bütün haline getirebilir.